

17. Yüzyıl Mevlevî Şairlerinde Ney

The Ney Amidst the Mevlevi Poets of the 17th Century

Eda TOK*

Öz: Kamıştan yapılan ve nefesle çalınan bir müzik aleti olan *ney* zamanla adeta tasavvuf müziğinin bir simgesi haline gelmiştir. *Ney*, şairlerin hayallerini süslemiş ve şairlerinin vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur. Divân şiirinde *neyin* özellikle Mevlevî şairlerce kamıştan yapılması, kamışlıktan ayrılma hikâyesi, üflenmesi, yanık nağmesi vs. konu edinilmiş, çeşitli sanatlarda metafor ve sembol olarak kullanılmıştır. Hatta Mesnevî *neyin* hikâyesi ile başladığı için adeta Mevlevîliğe mahsus bir müzik aleti olmuştur. Bu bağlamda çalışmamızı oluşturmak üzere 17. yüzyılda tarikattaki yeri ve önemine göre on Mevlevî şair belirlendi. Belirlenen şairlerin divanlarından *ney/nây* sözcüğünün geçtiği tüm beyitler tespit edildi. Tespit edilen bu beyitlerin günümüz Türkçesiyle nesre çevirisi yapıldı ve bunlar belli başlıklar altında sınıflandırıldı. Şairlerden seçilen dikkat çekici örnek beyitler, oluşturulan ilgili başlıklar altına yerleştirildi. Konunun daha anlaşılabilir olması için giriş bölümünde *ney* hakkında çeşitli kaynaklardan derlenen kısa bilgilere yer verildi. Çalışmada tespit edilen bu beyitlerden hareketle 17. yüzyıl Mevlevî şairlerinin gözünden *ney* anlatılmaya çalışıldı.

Anahtar sözcükler: 17. yüzyıl, Mevlevî Şairler, Şiir, Ney

Abstract: The sound made from a reed, the *ney*, a woodwind musical instrument, has almost become the symbol of Sufi music worldwide. The *ney* has engaged the imagination of poets and became an indispensable element in the allusions drawn in their poetry. This instrument employed in several arts, has been the subject of mention in the works of Mevlevi poets, with the imagery of the reed, the material it is made from, the story of the separation of the individual reed from its fellows in the reed-bed, it being blown and the haunting sound it produces, engaging the mind in the world of metaphor and symbol. The *ney* has become particularly associated with the Mevlevi, as the Mesnevi itself begins with the story of the *ney*. Ten Mevlevi poets have been selected within the scope of this study regarding their place within the order and their importance in the 17th century. Amongst the chosen divans, those couplets that include the *ney* were identified and translated into contemporary Turkish prose and classified under certain headings. These poets' notable examples are placed under the respective titles of couplets. In order to be more intelligible today, from a variety of sources some brief information concerning the reed is provided in the introduction. With these selected couplets, the attempt was made to explain the *ney* through the thoughts about it expressed in words by these 17th century Mevlevi poets.

Keywords: 17th century, Mevlevi Poets, Poem, *Ney*

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, tok_eda@hotmail.com

Bu çalışma, 13-14 Ekim 2014 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Türk Kültürü Kongresi'nde aynı başlıkla sunulan ve yayımlanan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

Giriş

Çalışmamızın konusunu şairlerin hayal dünyasını süsleyen ve adeta tasavvuf müziğinin bir sembolü haline gelmiş olan *ney* oluşturmaktadır. Çalışmamız için 17. yüzyıldan ‘Adnî, Birrî, Cevrî, Fasîh, İsmetî, Mezâkî, Neşâtî, Nesîb Dede, Sabuhî ve Sâhib olmak üzere on Mevlevî şair belirledik ve belirlediğimiz bu şairlerin divanlarından *ney* geçen beyitleri tespit ettik. *Ney/nây* kelimesi ‘Adnî Divânı’nda (Göre, 2004) 41 (Göre, bu sayıyı 35 olarak vermektedir, bk. 2004, 149), Birrî Divânı’nda (Erkul, 1992) 25, Cevrî Divânı’nda (Ayan, 1981) 14, Fasîh Divânı’nda (Çıpan, 2003) 33, İsmetî Divânı’nda (İpekten, 1974) 1, Mezâkî Divânı’nda (Mermer, 1991) 14, Nesîb Dede Divânı’nda (Hidayetoğlu, 1996) 16, Neşâtî Divânı’nda (Kaplan, 1996) 13, Sabuhî Divânı’nda (Sarı, 1992) 6, Sâhib Divânı’nda (Büyüktosunoğlu, 1991) 17 olmak üzere toplamda 180 kez tekrar edilmiştir.

Şairlerin *ney* hakkındaki görüşlerine geçmeden önce, *ney* hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır. *Ney*, tarihin çok eski çağlarından beri Türk musikisinde kullanılan kamıştan yapılmış nefesli bir sazdır (Can, 1966, 121; Erguner, 2002, 29). *Ney*, dokuz boğumlu tek parça bir kamışın içi boşaltılıp üzerine yedi adet delik (perde) açılması suretiyle yapılır. Sarı ve budaklı kamıştan elde edilen *neyin* ilk ve son boğumuna, kamışın hassas bölgelerinde meydana gelebilecek çatlakları önlemek için gümüş, altın veya pirinçten bilezikler takılır. *Neyin* ilk boğumu olan boğaz boğumuna “*başpâre*” denilen, genellikle boynuzdan elde edilmiş, üfleme için kolaylaştırıcı konik bir ağızlık takılır. *Neyin* delikleri kızgın demirle veya özel bir keskiyle dairevi açılır (Uygun, 2007, 33/68).

Ney, İslam kültüründe saygın bir çalgı olup icadıyla ilgili olarak Hz. Muhammed zamanına kadar uzanan rivayetler vardır. Bu rivayetlerden biri şu şekildedir: *Peygamberimiz bir gün damadı Hz. Ali’ye ilâhî bir sır söylemiş. Hz. Ali bu büyük sırrın ağırlığını içine sığdıramamış ve boş bir kuyuya eğilerek bu sırrı söylemiştir. Daha sonra boş kuyu coşmuş, sular taşmıştır. Taşan suların fezyi ile kuyunun kenarında kamışlar bitmiştir. Bir çoban bu kamışlardan birini kesmiş, muhtelif yerlerinden delerek üflenince nağmeler çıkaracak bir hale getirmiştir. Sonra dudaklarına götürüp üflemeğe başlayınca o kamış parçasından âşikane feryatlar yükselmiştir. O sırada oradan geçmekte olan Hz. Peygamber kamıştan çıkan feryatları işitmiş, ondaki sır ve hikmeti anlamıştır. O günden sonra ney, bir çalgı aleti ve ilham kaynağı olmuştur* (Pakalın, 1993, II/689).

Mesnevî’nin ilk on sekiz beyitinde de ilk planda “*ney*” vardır. Bu kısımda *ney* şikâyet etmekte, ayrılıkları anlatmaktadır. “*Kamışlıktan kesildim kesileli feryat etmedeyim, herkes feryadına uymakta, ağlayıp inlemektedir. Aslından uzak düşen, elbette buluşma çağını arar, her toplumda ağladım, inledim; herkesle eş-dost oldum, herkes kendince bana dost oldu ama içimdeki sırlarımı kimse araştırmadı*” demektedir. Mevlânâ neye aşk ateşinin düştüğünü, aşkın hakikat şarabını coşturduğunu söylemektedir. *Neyin* hem zehir hem panzehir olduğunu, onun gibi soluktan kesilenin olmadığını, onun kanlarla dolu bir yolu bitirdiğini ve Mecnun’un hikâyelerini anlattığını söylemektedir. Sonunda da ham kişinin olgun kişinin halini anlayamayacağını, sözün kısa kesilmesi gerektiğini söylemekte ve on sekiz beyiti bu şekilde sonlandırmaktadır (Gölpınarlı, 1990, I-II/17).

Musikî aletleri için yazılan manzum ve mensur eserlerde en çok *neyden* bahsedilmiştir (Can, 1966, 121). Sazlar içerisinde en hisli, en tesirli ses veren *ney* olduğu yaygın bir kanaattir. Dokunaklı, yakıcı hatta ilahî bir sedâya sahip olan *neyin* bu özelliğinden şairler ilham almıştır (Gültaş, 1981, 26). Divan şairleri, Mevlânâ’dan sonra yüzyıllar boyu *neyin* öyküsüne atıfta bulunmuş, onun öyküsünü beyitlerine taşımışlardır. *Neyin* bu şiirlerde vurgulanan özellikleri: vatanından ve yakınlarından ayrı oluşu, garipliği, feryadı, sesinin yanıklığı ve etkileyiciliği

olmuştur. Mesnevî’de öyküsü anlatılan *ney*, insân-ı kâmil’in simgesidir. Sazlıktan kesilen *neyin* vatanından ayrı kalması gibi, insân da, ilâhî âlemdeki mekânından uzak kalmış, kaderin tecellisiyle dünyaya gurbet hayatı sürmeğe gönderilmiştir. Sürgün gibi algılanan dünya hayatı insan için güçlüklerle dolu bir sınav yeridir. İnsan, bu sınav yerinde farklı zevk ve acılarla tanışıp sevinci ve kederi bir arada yaşar; olumlu şeylere sevinirken, olumsuz şeylere üzüdür, ağlayıp inler. Ağlayıp inleme bazen ümitsizlik ve çaresizlik bazen de vatan sevgisi (hubbü’l-vatan) ve sıla özlemiyledir. *Ney* ve insan gurbet hüznü ve sıla özleminde birleşirler. Vatan özlemiyle ağlayıp inleyen insanın sesi, *neyin* feryadını çağırıştırır (Zavotçu, 2009, 724-725).

Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde ayrı bir yer verdiği *ney*, asıl vatanından ayrılan ruhun sembolüdür. O, bununla Rabb’ine kavuşmanın hasretini çeken *insan-i kâmilî* remzeder (Yöndemli, 2007, 322). *Neyin* yedi deliğinin tasavvuf düşüncesinde “*yedi esma*” olarak yorumlanması, onun *insan-i kâmilî* temsil etmesi ve Mevlânâ’nın ilk on sekiz beyitini oluşturması bilhassa Mevlevîlik tarikatında ona farklı bir yer kazandırmış, bu sebeple Mevlevîlikte “*nây-ı şerîf*” diye anılmıştır (Uygun, 2007, 33/69). Kamışlıktan koparılıp gurbete düşmesi, hasretle inlemesi, bağrının delik delik olması gibi nice şekli ve estetik mülâhazalar da onun Mevlevîlikte özel bir yer kazanmasını sağlamıştır. *Neyin* söz konusu özelliklerinin, Küllî Ruh’tan kopup maddî âleme düşen insan ruhunun macerasıyla benzerlikler taşıması, onu şiirin estetik malzemesi yapmıştır (Yöndemli, 2007, 325-326).

Neye yüklenen çeşitli anlamlar onu diğer musikî aletlerinden ayırmaktadır. O gerek biçimiyle gerekse yürek yakan nağmeleriyle Mevlânâ ve Mevlevî dervişleriyle özdeşleşmiştir (Yöndemli, 2007, 325). *Ney* sazlıkta alelâde biten bir kamış değildir. Gönül erbabının elinde, bir kamış olmaktan çıkan *ney* âşîğin elinde ateştir, gönüldür; Tanrı esrarını fısıldayan bir ses ve nefestir (Çetinkaya, 2011, 431). *Ney*, Mevlevîlik tarikatında bir çeşit kutsal saz olmuş ve çok değer görmüştür. Öyle ki bir dervişin *ney* çalıp çalmamasından onun Mevlevî olup olmadığına karar verilmiştir (Gültaş, 1981, 26).

Ney

Neyin akortları ve uzunlukları birbirinden farklı olan birçok çeşidi vardır. *Ney* çeşitleri esas *neyler*, mabeyn (ara) *neyler* ve nisfiyeler olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Aralarında bir tam ses aralığı bulunan esas *neyler* kız *ney*, mansur, şah, davud ve bolâhenk *neylerdir* (Erguner, 2002, 38). Bir *ney* çeşidi olan mansur, mevlavî-hânelerde kullanılan *neylerin* piyano ahengine de uyan kısmın adıdır (Can, 1966, 119). Taradığımız divanlarda sözü edilen *neylerden* sadece mansur *neye* tesadüf ettik. Şairler mansûra, Hallac-ı Mansûr’a da telmihte bulunarak tevriyeli bir biçimde yer vermişlerdir.

Sırr-ı ‘acîbe-i dil-i Mansûrî şerh ider

Her dem zebân-ı hâl-i mü’essir edâ-yı ney”(Fasîh G 416/3)

“*Neyin edası, dokunaklı hâl dili her an Mansûr’un gönlünün garip sırrını şerh eder*”.

Hallac’ın idam edilmesi Attar’ın Tezkiretü’l-Evliyâ’sında, Hallac’ın Bağdat’ta bulunan Bâbu’t-Tâk semtinde taşlanıp, ayaklarının, elinin, kulaklarının, burnunun, dilinin ve başının kesilerek öldürüldüğü şeklinde anlatılmıştır (Güleç, 2008, 113-115). Hallac-ı Mansûr’un bir ağaca bağlanıp ellerinin ve ayaklarının kesilmesi, boynunun vurulması ile kamışın sazlıktan koparılıp iki ucunun kesilmesi arasında benzerlik kurulmuş ve mansûr tevriyeli kullanılmıştır. Bu beyitte de mansûr kelimesi *ney* ile birlikte anılarak bir *ney* çeşidi ve Hallac-ı Mansûr anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır.

Hallac-ı Mansûr “*Ene’l Hak*” demişti ve “*Ene’l Hak*” sesleri bir zamanlar tüm âlemi

kaplamıştı. Mezâkî, aşağıdaki beyitte Hallac'ın bir zamanlar âlemi kaplayan sözlerinin, sesinin şimdi de mansûr neyin nağmelerinin feleği kapladığını söylemiş, mansûr kelimesini tevriyeli kullanmıştır. İnsanların diline düşen Mansûr ile onun “*Ene'l Hak*” sözünün sırrı ve dilden dile dolaşan aşkının anlaşılmaması Mansûr'u ölüme götürmüştür. Bu yüzden Mezâkî aşağıdaki beyitinde mansûr neyin nağmelerinin insanların ağızına düşmesinden endişe duymakta ve duyduğu endişeyi şu şekilde dile getirmektedir:

Tutdı cihânı zezeme-i güft ü gû-yı 'ışk

Efvâh-ı nâsa nagme-i Mansûr düşmesün (Mezâkî G 360/3)

“*Aşk dedikodusunun ezgisi cihana yayıldı. Mansûr'un nağmesi herkesin ağızına düşmesin*”.

Şairler zaman zaman şiirlerinde “*ney-i Mevlânâ*” terkibine yer vermişlerdir. Şairler bu ifade ile Mevlânâ'nın Mesnevîsi'nde macerasını anlattığı neyi kastetmişlerdir.

Dem-â-dem andurur 'ahd-i Elesti nây-ı Mevlânâ

Kılur 'âşıkları dîdâr mesti nây-ı Mevlânâ ('Adnî G 4/1)

“*Mevlânâ'nın neyi her zaman Elest yeminini andırır. Mevlânâ'nın neyi, âşıkları ilahi güzelliği seyretmenin sarhoşu yapar*”.

Âdnî, Mevlânâ'nın neyinin Elest yeminini hatırlattığı ifade etmiştir. Elest, insanlar yeryüzüne yaratılmadan önce Allah ile ruhlar arasında Allah'ın Rabbi olduklarını kabul ettikleri bir çeşit sözleşmedir. İşte Mevlânâ'nın neyi de dinleyenlere Rabbini ve verilen ahdi, sorumlulukları hatırlatmaktadır. Aynı zamanda Mevlânâ'nın neyi âşıklara sevgilinin yüzünü göstererek güzelliğiyle adeta onları sarhoş etmektedir.

Dem-i 'âlem-güdâzın hânümân-sûz-ı vücûd eyler

Komaz fakr ehline âsâr-ı hestî nây-ı Mevlânâ ('Adnî G 4/2)

“*Mevlânâ'nın neyi, her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğunun şuurunda olanda varlık alameti bırakmaz. Cihani eriten nefesiyle varlık evini yakar*”.

Mevlânâ'nın neyi o kadar tesirlidir ki her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğunun farkında olanda varlık alametinden eser bırakmaz. Neye üflenen o nefesle varlık yanarak yok olur. Mevlânâ'nın neyi dinleyeni varlıktan soyutlar, ruhu besler ve maddeden sıyrılan ruhun yükselmesini sağlar.

Gûş eyleyen elbette girer anı semâ'a

Benzer ki neye hazret-i Mollâ nefes itmiş (Fasîh G 199/3)

“*Sanki Hz. Mevlânâ neye nefes üflemiş ki onu işiten mutlaka semâ'a girer*”.

Hiz. Mevlânâ neye nefes üflemiş gibi neyin sesini duyan herkesin semâ'a girip, semâ' etmeye başladığı ifade edilmiştir. Semâ meclislerindeki ney icrasının önemine dikkat çeken şair, herkesin semâ'a girmesine sebep olarak neyin tesirli sesini göstermiştir. Ancak bu neyin tesirli sesine sebep de Hiz. Mevlânâ'nın nefesinin üflenmiş olmasıdır. Bu şekilde hem Mevlânâ hem de ney yüceltilmiştir.

Neyin Şekil Özellikleri

Daha önce de ifade edildiği gibi ney, kamışın üzerine kızgın demirle veya özel bir keskiyle dairevi deliklerin açılması ile yapılmaktadır. Bu delikler şairlerin şiirlerinde farklı çağrışımlarla yerini bulmuştur.

Ney gibi bâgrum delikdür dâg-ı hasretle Fasîh

Zahm-ı 'ışkum derk ider gûş eyleyen efgânımı (Fasîh G 465/5)

“*Fasîh, bağrım ney gibi hasret yarasıyla deliktir. (Öyle ki) feryadımı duyan aşkımin yarasını anlar*”.

Beyitte sazlıktan kesilen, vatanından ayrı düşen neyin hikâyesine telmih yapılmıştır. Sazlıktan koparılıp, gövdesi dağlanarak delinen ve üflelemeli bir çalgı haline gelen *neyin* delikleri hasretin neden olduğu yaralar olarak tasavvur edilmiştir. Gövdesinde hasret yarası olan *ney* bu yüzden hisli hisli feryat etmektedir. Şair de bu sebeplerden ötürü kendini *neyle* özdeşleştirmiş, hasret yarasıyla bağrının delindiğini, bu hasret yarasıyla feryatlar ettiğini bildirmiştir. Böylece beyitte *neyin* hikâyesinden, şeklinden ve hisli sesinden yararlanılmıştır.

Sîne-i ney dâg-dâr olmaga bâ'is n'eydügin

Anla 'uşşâkun gönül sûz u güdâzîdür sebep (Birrî G 30/4)

“*Neyin sinesinin yaralı olmasına sebep anla ki âşıkların gönüllerinin yanış ve eriyişidir*”.

Birrî, *neyin* kızgın demirle dağlanarak açılan deliklerine sebep olarak âşıkların yanmasını göstermiştir. *Ney* bağı yanık bir âşık gibi tasavvur edilmiştir. Onun sinesindeki bu yanış da bağrında delikler açılmasına sebep olmuştur.

Dâg-ı dildür nagme-i nâyı ciger-sûz eyleyen

Nâle bî-zahm-ı derûn olsa eserden dûr imiş (Nesîb Dede G 96/3)

“*Neyin nağmesini acıklı yapan gönül yarasıdır. İleme yarasız gönülden olsa tesirden uzak olurmuş*”.

Def ile birlikte anılan *ney* yine teninde açılan hasret yarasıyla söz konusu edilmiştir. *Neyin* teninin delikli olmasına sebep sazlığa duyduğu hasret olarak düşünülmüş, *neyin* ayrılık hikâyesine telmih yapılmıştır.

Birrî garîbün gam ile bağı delinmiş

Feryâdımı 'ayb itme ki ney bî-nagam olmaz (Birrî G 152/5)

“*Garip Birrî'nin dertle bağı delinmiştir. Onun feryadını ayıplama ki ney nağmesiz olmaz*”.

Beyitte Birrî kendisini neye teşbih etmiştir. Tıpkı *neyin* gövdesi gibi şairin de bağı dertlerden delinmiştir. Bu yüzden şairin *ney* gibi feryat etmesi kaçınılmazdır. Nasıl ki *ney* nağmesiz olmazsa artık bağı delinen şair de feryatsız olamaz.

Neyin boğumlarının çatlamasını önlemek, sağlam olmasını ve süslü görünmesini sağlamak için boğum yerlerine genellikle gümüş, altın veya başka madenden yapılmış tel sarılır (Erguner, 2002, 34). Aşağıdaki beyitlerde geçen kemer-beste ifadesi neye sarılan bu telleri hatırlatmaktadır. *Neyin* boğumlarına sarılan bu teller şairin, neyi kemer bağlamış bir köle gibi tasavvur etmesine sebep olmuştur:

Kemer-beste gulâmın olmuşam ney tek delüp sînem

Efendüm ben dilünden dönmezem billâh hoşnûdem (Sâhib Müfredât 2)

“*Efendim, ney gibi sinemi delip kemer bağlamış kölen olmuşum. Ben gönlünden dönmem, yemin ederim ki halimden memnunum*”.

Aşağıdaki beyitte de *ney* aşk hizmeti için kemer bağlamış bir köle gibi tasavvur edilmiştir. Şair, *neyin* tellerle sarılı boğumlarından esinlenerek onu aşk hizmeti için beline kemer kuşanmış bir köle olarak düşünmüştür. *Ney*, gövdesinin delik olmasının yanı sıra boğumlarının tellerle sarılı olmasıyla da şairlerin hayallerinde yerini almıştır.

Olmışam hizmet-i 'aşkunda kemer-beste çü ney

Severüm bendeligün pâdişehüm her neysem (Sâhib Müfredât 3)

“Aşkınin hizmetinde ney gibi kemer bağlamışım. Her neysem padişahımın kulluğunu severim”.

Kamıştan yapılan ve içi boş olan ney aşağıdaki beyitte içinin boş olması ile söz konusu edilmiştir. İçi boş olan ney, sinesinde duadan başka hiçbir şey olmayan, tüm dünya işlerinden elini eteğini çekmiş, adeta bir derviş gibi tasavvur edilmiştir. Şaire göre, *neyi* diğer enstrümanlardan ayıran ve ona ayrıcalık kazandıran içinin dua ile dolu olmasıdır:

Yok sînesinde gayr-ı hevâ-yı niyâzdan

Bulmuş Fasîh o hâlet ile imtiyâz ney (Fasîh G 417/5)

“Fasîh, neyin sinesinde dua (yalvarma) arzusundan başka bir şey olmadığı için (ney) o keyfiyetle ayrıcalıklı olmuş”.

Neyin sarı, zayıf ve kuru olması gibi şekil özelliklerinden de yararlanmış, *ney* zayıf bedenli, bağır dağlanmış, çıplak bir aşk abdalı olarak tasavvur edilmiştir:

Gûyâ ki ten-bürehne bir abdâl-ı ‘ışkdur

Yakmış vücûd-ı lâgara dâg-ı niyâz ney (Fasîh G 417/2)

“Ney zayıf bedenine temenna yarası dağlamış sanki çıplak tenli bir aşk abdalıdır”.

Aşağıdaki beyitte şems kelimesi hem güneş hem de Şems-i Tebrizî anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır. *Ney*, Şems’ten ayrılmanın hararetiyle ateşli hastalığa yakalanmış bir hasta olarak tasavvur edilmiştir. Neyin sararmış, zayıf bedenine ve bu bedendeki yaralarına sebep olarak Mevlevîlerce çok önemli bir yere sahip olan Şems’ten ayrılığı gösterilmiştir. Aynı zamanda güneşin kamışı kurutması da kastedilmiş, *neyin* kuru ve zayıf görünümüne sebep güneşin ısıyı gösterilmiştir:

Kesb eylemiş harâret-i şems-i firâk ile

Sûrâh u şerhalar ten-i lâgar-nümâ-yı ney (Fasîh G 416/7)

“Ney, ayrılık güneşinin ısıyla/ayrılık Şems’inin hararetiyle zayıf teninde inleme ve delikler kazanmıştır”.

Neyin Nağmeleri İle İlgili Özellikler

Mevlânâ’nın da müşahade ettiği gibi, hiçbir sanat, insan ruhuna musikî kadar doğrudan doğruya ve içinden kavrayacak şekilde nüfuz edemez. Bundan dolayıdır ki musikî, son derece değerli bir manevî temizlenme, ferahlanma ve yücelme vasıtasıdır. Ruhu, kendisine bulaşan pas ve kirlere temizlediği gibi, ona arız olan dikenleri de ayıklayarak tedavi eder (Yöndemli, 2007, 340). Şairler de bu bilgi doğrultusunda Mevlevî musikisinde çok önemli yere sahip olan neyin sesinin ruhun gıdası olduğunu ifade etmişlerdir. Aşağıdaki beyitten *neyin* manevi temizleme, ferahlama sağladığı, ruhu yücelttiği ve adeta ruha gıda olduğu anlaşılmaktadır. Geldiği yere özlem duyan *ney* gibi, insan da Rabb’ine kavuşmayı hasretle beklemekte ve inlemektedir. Bu yüzden neyin inlemeleri yani nağmeleri insanın ruhunda çok etkili olur, ruhunu besler ve onu adeta Rabb’ine yaklaştırır:

Nâle-i ney ki gıdâdur rûha

Bunda zevk yogıken ecsâdun (Nesîb Dede Kıt’a 5/2)

“Bunda vücutların zevki yokken, neyin sesi ruha gıdadır”.

Klasik şiirde bülbül; ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri sarf eden âşığın temsili olarak düşünülmektedir. Bülbül güle âşık olduğu için sürekli inleyen şekilde tasavvur edilir. Aşağıdaki beyitte de bülbülün ötüşü, çıkardığı nağmeler ile neyzenin *neyinden* çıkardığı hisli nağmeler arasında ilişki kurulmuş, bülbülün nağmesi neyzenin nağmesine teşbih edilmiştir. Aynı zamanda Mevlevî’nin semâ’a başlamasına sebep olarak da

neyin bu hisli nağmeleri gösterilmiştir. Neyin sesini duyan Mevlevî öyle bir şevke gelmiş ki kendinden geçerek semâ' etmeye başlamıştır. Böylece semâ'da neyin nağmesinin tesirine de dikkat çekilmiştir:

Nükte-i gül-şende bûy-ı aşkdan almış nasîb
Gonca-i dervîş güle boş olduğu olmaz acîb
Serserî gezme tarîk-i aşka gir Birrî garîb
Mevlevî ol Nakşiyâ çün gül-şeni der andelîb
Sen semâ it neyzen oldı her nevâsı bülbülün (Birrî Tahmis 17/5)

“Gül bahçesine benzeyen ince anlayış konusunda aşk kokusundan nasip almış. Dervişe benzeyen goncaların güle karşı boş olmalarında şaşılacak bir şey yok. Ey kimsesiz Birrî, boş boş dolaşma, aşk yoluna gir. Ey gül bahçesinde bülbül olan Nakşî, Mevlevî ol. Sen semâ' et, çünkü bülbülün her bir ötüşü neyin sesi gibidir”.

Aşağıdaki beyitte neyin nağmesinin tesirine dikkat çekilmiş; nağmesinin yakıcı, ateşli olmasına sebep hüsn-i talil sanatından yararlanarak ney yapımında kamışın gövdesine kızgın demirle açılan delikler gösterilmiştir. Sözlerin de tesirli olması için konuşan kişinin gönlünde neyinki gibi bir yanma olmalıdır:

Gerekdür sûz-ı sînedâg-ı dil te'sir-i güftâr
Anuncün her sadâ çün nagme-i ney âteşin olmaz (Nesîb Dede G 67/5)

“Sözlerin tesirli olması için gönül yanışı, sine yanışı gereklidir. Onun için her ses neyin nağmesi gibi ateşli olmaz”.

Neyin nağmeleri tecelli ateşinin kıvılcımına teşbih edilmiştir. Neyin yakıcı nağmeleri tıpkı tecelli ateşi gibi görünmeyi gösterir, bilinmeyi bildirir. Bu yüzden onun nağmelerinin yakıcı olmasına şaşırılmamak gerekir:

Olmış şerâr-ı nâr-ı tecellî 'âceb degül
Dil-sûz olursa nagme-i hâlet-fezâ-yı nây (Sâhib G 327/6)

“Neyin keyfiyet arttıran nağmesi yürek yakıcı olursa buna şaşılmamalıdır (çünkü o) tecelli ateşinin kıvılcımı olmuştur”.

Neyin yakıcı, hisli sesi en çok da feryat, inleme olarak düşünülmüştür. Şairler sazlıktan koparılıp, gövdelerine delikler açılan neyin aslı vatanına duyduğu özlemle adeta inlediğini, bu yüzden yakıcı ve hisli sesler çıkardığını söylemişlerdir. Şairler ney ve inlemeyi birbirlerini tamamlayan unsurlar olarak görmüşler, hatta Mezâkî aşağıdaki beyitinde bunu şu şekilde ifade etmiştir:

Mutrib n'ola nâyunla gönül nâleler itse
Ney nâyeye nâle ney-i nâlâna münâsib (Mezâkî G 24/6)

“Ey çalgıcı! Gönül neyinle figanlar etse ne olur ki, ney inlemeye; inleme (ise) figan eden neye münasıptir”.

Mezâkî, neyin inlemeye, inlemenin de neye uygun olduğunu ifade ederek ney ve inlemeyi birbirlerini tamamlayan, ayrılmaz iki unsur olarak göstermiştir. Ney kişileştirilerek ağlayan, inleyen bir kimse gibi tasavvur edilmiştir. İsmetî de çaresiz gönlünün aşk meclisinde ney gibi durmadan feryat ettiğini söylemiş ve gönlünü inleyen bir neye teşbih etmiştir:

Dil-i bî-çâre bezm-i 'ışkında
Nây-veş turmayup eder feryâd (İsmetî G 6/3)

“Aşkının meclisinde çaresiz gönül ney gibi durmadan feryat eder”.

Fasîh aşağıdaki beyitte âşıka *ney* gibi anadan doğma bir feryat olması gerektiğini savunmuştur. Bu ifadeyle bebeklerin dünyaya ağlayarak gelmelerine de bir gönderme yapmıştır. Şair, sazlıktan koparılıp yapılan *neyin* o zamandan beri feryat ettiğine işaret etmiş ve âşıka da böyle bir feryadın olması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü insan da aslî vatanından ayrılmıştır, bu yüzden daima hasretle inlemesi gerekmektedir:

‘Âşıka feryâd-ı mâder-zâd lâzımdur gönül

Ney gibi olmazsa isti’ dâd lâzımdur gönül (Fasîh G 274/1)

“Ey Gönül! âşığa yeni doğan bebeğin ağlamasına benzer ağlama lazımdır. (Bunun için de) ney kadar olmasa da kabiliyet lazımdır”.

Fasîh *neyin* inlemesinin diğer müzik enstrümanlarından üstün olmasına şaşırılmaması gerektiğini, *neye* ezelde yani elest meclisinde nefesin feyzinin üflendiğini söylemektedir:

İtmiş kabûl feyz-i nefes tâ dem-i ezel

Olsa ‘aceb mi nâle ile ser-firâz ney (Fasîh G 417/3)

“Ney inlemeyle başını yukarı kaldırsa (diğerlerinden üstün olsa) buna şaşılır mı? O, ta ezelden nefesin feyzini kabul etmiş”.

Cevrî, kendisini tecrid sanatıyla soyutlamış ve “*Ney gibi, Cevrî ile arkadaş olup inlesem, gönül sırrını çene çukuruna söylerim*” diyerek kendisinin neyle arkadaş olup inlediğini ifade etmiştir. Ney gönül sırlarını anlatan bir araç gibi gösterilmekle birlikte tutuluşundan ötürü bu sırları çene çukuruna anlatır gibi tasavvur edilmiştir. Beyitte gönül sırlarının çene çukuruna söylenmesi ifadesiyle Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye söylediği sırları, Hz. Ali’nin dayanamayıp boş bir kuyuya anlatması hatırlatılmıştır. Aynı zamanda *neyin* yakıcı nağmeleri gönül sırlarının inlemesi olarak düşünülmüştür:

Söylerin çâh-ı zenah-dânuna esrâr-ı dili

Ney gibi Cevrî ile hem-dem olup zâr itsem (Cevrî G 172/5)

“Ney gibi, Cevrî ile arkadaş olup inlesem, gönül sırrını çene çukuruna söylerim”.

Gönül yarası olan zayıf beden, her an âh edip inleyen *neye* teşbih edilmiştir. Neyin çıkardığı hisli nağmeler âh; zayıf bedenli, gönlü yaralı derviş de adeta âh eden bir *ney* gibi tasavvur edilmiştir:

Dervîşlere melâmet âyîn olmuşdur

Teslîm ü rızâ mezheb ü dîn olmuşdur

Dâg-ı dil ile cism-i nizâr ile çü ney

Her lahzada kâr âh u enîn olmuşdur (Fasîh Ruba’î 38)

“Ayıplanma dervîşlere (adeta) ayin olmuştur. Teslim ve rıza (ise) mezhep ve din olmuştur. Gönül yarasıyla zayıf cisminin işi ney gibi her an ah etmek ve inlemek olmuştur”.

Tenasüp yoluyla tef, *ney*, musikî gibi terimlerin birlikte kullanıldığı aşağıdaki beyitte müzik erbabının *ney* gibi hasret derdiyle âh ettiği ifade edilmiştir. *Ney* sazlıktan koparıldığı için vatanına hasret duymakta ve bu dertle daima âh etmektedir:

Def gibi dövdi sînesin erbâb-ı mûsikî

Ney gibi kıldı her biri hasret gamıyla âh (Birrî Mer 16/6)

“Musiki erbabı sinesini tef gibi dövdi. Her biri hasret derdiyle ney gibi âh etti”.

Neyin çıkardığı nağmeler hüznü bir hikâyenin okunması olarak da düşünülmüştür. *Ney* öyle yakıcı, hüznü bir hikâye okumuş ki onu dinleyen âşıklar başlarını öne eğmiş, susmuş ve pür dikkat hikâyeyi dinlemiştir. Neyzenin neyini üflerken etrafında dinleyenlerin bulunmasından

esinlen şair, hikâye okuyan bir ney ve onu dikkatle dinleyen âşıkların bulunduğu bir tablo gözler önüne sermiştir:

Erbâb-ı ‘ışkı itdi ser-efgende vü hamûş
Gûyâ okur hikâye-i sûz u güdâz ney (Fasîh G 417/4)

“*Ney sanki eritici ve yakıcı bir hikâye okur gibi (onun dinleyen) âşıklar başını eğdi ve sustu*”.

Aşağıdaki beyitte Mevlevîler gül; ney ise Mevlevîlerin inleyen bülbülü olarak tasavvur edilmiştir. Mevlevîlerin oluşturduğu gül bahçesinde, bu bahçenin zevkini anlatma görevi ise neye aittir. Ney, gül olarak tasavvur edilen Mevlevîlerin gül bahçesindeki zevkinin hikâyelerini nağmeleriyle anlatandır. Şair, nasıl ki gül ve bülbülü ayrı düşünmek mümkün değilse, Mevlevî ve neyi de ayrı düşünmenin mümkün olamayacağına vurgu yapmıştır. Beyitten de anlaşılacağı üzere ney adeta Mevlevîlerin sembolüdür:

Eyler safâ-yı gülşen-i kudsün hikâyesin
Neydür hezâr-ı nâle-geri Mevlevîlerün (Nesîb Dede G 120/4)

“*Mevlevîlerin inleyen bülbülü neydir. (O), mübarek gül bahçesinin zevkinin hikâyesini anlatır*”.

Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde neye ayrı bir yer vermesi, ilk on sekiz beyitini neye ayırması, sazlıktan koparıldığı için ağlayan neyin *insân-ı kâmilî* temsil etmesi şairlerce sıkça konu edilmiştir. Aşağıdaki beyitte de Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde anlattığı neyin kamışlıktan koparılmaya hikâyesine telmihte bulunulmuştur:

Zevk-ı diyâr u yârdan olmuş cüdâ odur
Bu âh u zâr dem-be-dem ü hây hây-ı ney (Fasîh G 416/8)

“*Neyin bu daima ağlayıp inlemeleri sevgilinin ve memleketin zevkinden ayrı oluşundandır*”.

Ney aslı vatanından yani kamışlıktan ayrıldığından beri ağlayıp inlemektedir. Diyarından, sevgiliden ayrı düşen ney duyduğu hasretle adeta feryatlar etmektedir.

Zühhâd iderdi fülk-i dilin gark-ı bahr-i ‘aşk
Sâhib bileydi neydüğünü mâcerâ-yı ney (Sâhib G 327/7)

“*Zahidler neyin macerasının ne olduğunu bilseydi gönül gemisini aşk denizine batırırlardı*”.

Sâhib, beyitte neyin macerasını bilmeyen ve neyin çıkardığı nağmelerin sırlarını anlamayan zahidler söz konusu etmiştir. Zahidler, neyin kamışlıktan koparılmaya hikâyesini bilmediklerini, bunu öğrendiklerinde aşk denizine bataabileceklerini yani gerçek aşkı bulabileceklerini ifade etmiştir.

Âgâza başlasa anı tâ-vakt-i nefh-i sûr
Encâma müntehâ mi olur mâcerâyı ney (Fasîh G 416/9)

“*Neyin macerası başlasa sûrun üflenme vaktine kadar sona erer mi?*”.

Fasîh de neyin macerasının anlatılmakla bitirilemeyeceğini, onun macerasının anlatılmaya başlansa sûrun üflenme vaktine kadar yani kıyamet vaktine kadar bitmeyeceğini ifade etmiştir.

Neyin Üflenmesiyle İlgili Hususlar

Şairler, neyin üflenmesini ve nefesle olan ilişkisini de şiirlerinde söz konusu etmişlerdir. Sabuhî, ney ile nefes biraderi olduğunu, ikisinin de bir nefese bağlı olduklarını ifade etmiştir. Neyin nağmeler çıkarabilmesi için neye nefes üflenmesi gerekmektedir. İnsanın da hayatını devam ettirebilmesi için nefes almaya ihtiyacı vardır. Yani; her ikisi de nefes oldukça canlıdır, bu yönüyle adeta nefes biraderidirler. Bu beyitten Sabuhî’nin ney üflediği, bu yüzden kendisini neyle adeta

kardeş gibi gördüğü sonucunu da çıkarabiliriz:

Ney benimle nefes birâderidir

Baglıyız ikimiz de bir nefese (Sabuhî G 71/4)

“Ney benimle nefes kardeşidir, ikimiz de bir nefese bağlıyız”.

Nesîb kendisini *neye* teşbih etmiş ve yüce yünden akıl kulağına nefes geldiğinde *ney* gibi nağmeler çıkarmasına şaşılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü *neyin* çeşitli nağmeler çıkarmasına sebep olan da *neye* üflenen nefestir:

Ney gibi elvân-nagam olsam Nesîbâ çok mudur

Cânib-i bâlâdan irdi gûş-ı huşa bir nefes (Nesîb Dede G 89/7)

“Ey Nesîb! Ney gibi renkli nağmeli olsam çok mudur? Yüksek, yüce taraftan dikkatle dinlemeye (akıl kulağına) bir nefes ulaştı”.

Fasîh, aşağıdaki beyitinde neyzenin *neyi* üflemek için dudağına götürmesini, neyzen ve *neyin* dudak dudağa teması olarak tasavvur etmiştir. Sır ehli gibi düşünülen neyzenin *neye* üflemesiyle birlikte artık *ney* de bu sırlardan haberdar olmuş, sırlarla dolmuştur. Şair, bu beyitte adeta *neyini* dudağına uygun pozisyonda oturtmuş, *ney* üfleyen bir neyzen tablosunu çizmiştir. Ayrıca *ney* gönül yanışından korkmamaktadır, çünkü onun da neyzen gibi gönlü yanıktır:

Olmazdı böyle leb-be-leb ehl-i râz ney

İtseydi sûz-ı dilden eger ihtirâz ney (Fasîh G 417/1)

“Eğer ney gönül yanışından korksaydı sır ehliyle böyle dudak dudağa olmazdı”.

Ermiş kişilerin nefeslerinin, soluklarının, sözlerinin karşısındakileri etkileyecek manevî bir gücü olduğuna inanılmaktadır. Aşağıdaki beyitte de bu manevî güçten hareket edilmiş, *neyin* nağmelerinin tesirli olmasına sebep hüsn-i talil sanatından yararlanılarak evliya nefesinin üflenmiş olması gösterilmiştir. Nasıl ki evliyaların, velilerin sözleri, nefesleri dinleyene keyif veriyor, rahatlatıyorsa neyzenler *neye* üflediklerinde de *neyin* nağmeleri keyif bağışlıyor:

Nevâ-yı nâyda bu nagmehâ-yı hâlet-bahş

‘Alâmet-i nefes-i evliyâ degül de nedür (Birrî G 114/6)

“Neyin sesindeki keyfiyet bağışlayan eyvah nağmeleri, evliyanın nefesinin alâmeti değil de nedir?”.

Neyle İlgili Teşbih ve Mecazlar

Taradığımız divanlarda *ney*, teşbih ve mecazlarla da karşımıza çıkmaktadır. Mezâkî aşağıdaki beyitte *neyle* arkadaş olmayanın onun ne yaptığını anlayamayacağını ifade etmiş, *neyi* bir arkadaş, bir sırdaş olarak göstermiştir:

Hem-dem-i nây olmayan hem-râz bilmez n’eydügin

‘Âşık-ı dil-sûz ile dem-sâz bilmez n’eydügin (Mezâkî G 344/1)

“Neyle arkadaş olmayan sırdaşın ne yaptığını bilmez. Gönül yakan âşıkla arkadaşın ne yaptığını bilmez”.

Beyitlerden şairlerin *neyi* kendilerine bir arkadaş, sırdaş olarak gördüklerini; bir an bile onun arkadaşlığından ayrı kalmaya tahammül edemediklerini görmekteyiz. Fasîh Divânı’ndan seçilen aşağıdaki beyit bu duruma bir örnektir:

Hem-demliginden olmayayum bir nefes ba‘îd

Bir lahza olmasun dil-i şeydâ cüdâ-yı ney (Fasîh G 416/11)

“Çılgın gönül bir an bile neyden ayrı kalmasın. Arkadaşlığından bir nefes bile uzak olmayalım”.

Aşağıdaki beyitte *ney* sırlarla dolu bir mahzen gibi tasavvur edilmiş ve gönül bu yönüyle *neye* teşbih edilmiştir. *Neyin* nağmelerinin tesirli, hisli ve yakıcı olmasına sebep ilahi sırlarla dolu olması gösterilmiştir:

Dilümüz nây-sıfat mahzen-i esrâr olsun

Âteşin âh ile pür-sûz idelüm dünyâyı (Cevrî G 252/3)

“Gönlümüz *ney* gibi sırların mahzen-i olsun. Ateşli âhla dünyayı yakıp yandıralım”.

Musikâr, Türk musikisinde birkaç *neyin* bir araya getirilmesinden teşekkül etmiş, nefesli bir sazdır. Aynı zamanda İran kültürüne ait, çok delikli gagası olan ve rüzgâr estikçe gagasından türlü sesler çıktığı bilinen efsanevi bir kuştur (Gültaş, 1981, 16). Ne kadar çok *ney* bağlanırsa, onlardan çıkacak sesin sayısı da o kadar artar. Sabuhî musikâr ve *neyi* birlikte anmış, musikârı her iki anlamına da gelecek şekilde tevriyeli kullanmıştır. Şair o denli dertlidir ki dert meclisinde *neyler* musikârın gagası gibi yüz yerinden delinse yine nağmeleriyle şairin inlemesine arkadaş olamaz. Diğer bir anlamıyla ise *neyler* musikâr gibi yüz tane ayrı yerden ağız açsa, yüz ayrı yerden üflense yine şairin inlemesine arkadaş olamaz çünkü şairin inlemesi çok güçlüdür bu yüzden ona arkadaş olmak güçtür. Beyitte hem-dem kelimesi de nefes ve arkadaş anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır. Şair, dert meclisinde kendi inlemesine denk bir nefesin olamayacağını da ifade etmiştir:

Meclis-i gamda Sabûhî hem-dem olmaz nâleme

Nâylar yüz yerden ağız açsa mûsikâr tek (Sabuhî G 50/5)

“Sabuhî, *neyler* musikâr gibi yüz yerden ağız açsa (yine de) dert meclisinde inlememe arkadaş olmaz”.

Kıyametin kopuşunu haber vermek için İsrailî'nin üfleyeceği boruya sûr denildiğini bilmekteyiz. Sûrun ilk üflenişinde kıyamet kopacağı, ikinci üflenişinde bütün ölülerin dirileceğine inanılır. ‘Adnî de *neyi* dirilticiliği, hayat vermesi yönüyle sûra teşbih etmiştir. *Neyin* nağmelerinin de sûr gibi hayat bağısladığını, can verdiğini ifade ederek *neyi* yüceltilmiştir:

Nefha-i sûr gibi feyz-i hayât eyler dir

Sorsan âgâh olana sırr-ı nidâ-yı nâyı (‘Adnî G 274/4)

“Bilgili kimseye *neyin* feryadının sırrını sorsan ‘Sûrun üflemesi gibi hayat verir’” der.

Kalem kelimesi, Hellencede sulak yerlerde yetişen kamış, hasır otu, Hint kamışı anlamına gelen *kalamos* ile Latince aynı anlamı ifade eden *calamus*’tan Arapçaya, oradan da Türkçeye geçmiş bir kelimedir. Türkçede kalem şeklinde kullanılan kelime, yazı yazmaya yarayan alet anlamındadır (Derman, 2001, 24/245). Farsça hâme ve kilk kelimeleri de kalem demektir (Sami, 2007, 570). Kalem ile *ney* arasında her ikisinin de kamıştan yapılmaları sebebiyle şekil, renk ve hammadde bakımından ortaklıklar vardır. Kalem ve *ney* duygu ve düşünceleri dile getiren vasıtalar olmaları bakımından da benzerlik arz ederler. Bu sebeple *ney* ve kalem şiirlerde sık sık birlikte anılmış, bu benzerlikleriyle söz konusu edilmişlerdir. İncelediğimiz şairler de *ney* ve kalem arasındaki bu benzerlikten yararlanmış ve dîvanlarında bu ikiliyi sıkça kullanmışlardır.

Hâme-i Birrî ki nây-ı hoş-nevâdur togrısı

Sözde sûz ızhârına anun bu sâzıdur sebab (Birrî G 30/5)

“Birrî’nin kalemi doğrusu hoş sesli *neydir*. Onun sözde yanı sıra göstermesine sebep bu sazıdır”.

Birrî kalemini hoş sesli *neye* teşbih etmiştir. Sözlerindeki yakıcılığa sebep olarak *neyi* gösteren şair *neyin* hisli sesler çıkarmasından istifade etmiş; kaleminden çıkan sözleri, *neyden* çıkan nağmeler olarak tasavvur etmiştir.

Ne bu feryâd Neşâtî ney-i hâmede yine
Sîneden hasret ile yohsa şikâyet mi kopar (Neşâtî G 20/5)

“Neşâtî, yine kaleminin neyinde bu feryat nedir? Yoksa sinenden hasretle şikâyet mi kopar?”.

Neyin vatanından koparılıp, bağına delikler açılması hasretle feryat etmek olarak düşünülmüştür. Kalemin yazı yazarken çıkardığı cızırtı ve neyin çıkardığı nağme arasında ilişki kurulmuş, her ikisi de kamışlıktan koparılıp yapıldığı için çıkardıkları sesler ayrılığın verdiği şikâyet olarak yorumlanmıştır.

Nây-ı muhrık-nevâ-yı hâlet-bahş
Hâme-i âteşîn sarîrimdür (Birrî Med 15/26)

“Keyif bağıslayan neyin yakıcı sesi, ateşli kalem cızırtıdır”.

Kalemin yazı yazarken çıkardığı cızırtı ile neyin yakıcı sesi arasında ilişki kurulmuş, kalem neye teşbih edilmiştir. Her ikisinin de çıkardıkları ateşli seslerle dinleyiciye keyif verdiği düşünülmüştür.

Mecbûrdur zebân-ı ney-i hâme-i Fasîh
İtmekte vâf-ı zemzeme-i dil-güşâ-yı ney (Fasîh G 416/12)

“Fasîh’in kamış kaleminin dili, gönülleri açan neyin nağmesini anlatmaya mecburdur”.

Kalem ve ney arasında duygu ve düşünceleri dile getirmeleri bağlamında ilgi kurulmuştur. Fasîh, neyin sesinin gönülleri ferahlattığını söylemeyi kendisi için adeta bir görev bilmiştir. Bunu söylemek için de neye benzettiği kaleminin dilini kullanacaktır. Kalemin dili ifadesiyle kamışın kalem haline getirilirken mürekkebin kolayca akmasını sağlamak için dilinin yarılması hatırlatılmıştır. Aynı zamanda kalem duygu ve düşüncelerin dile getirilmesinde en önemli vasıta olduğu için dili varmış gibi düşünülmüştür.

Virmez sarîr-i hâme safâsın Neşâtiyâ
Gelse nevây-ı nây ile tanbûr bir yire (Neşâtî G 117/5)

“Ey Neşâtî! Tambur ile neyin sesi bir araya gelse kalemin cızırtısının zevkini (yine) vermez”.

Neşâtî, tambur ve neyin sesleri bir araya gelse yine kalemin cızırtısının keyfini veremeyeceğini söyleyerek kalemin cızırtısını neyin ve tamburun sesinden üstün göstermiş ve kalemi yüceltmıştır.

Hâmem yazup bir şîr-i ter neyden revân oldu şeker
Ehl-i mezâkun bu eser zevkîn ferâvân eyledi (Cevrî K 4/37)

“Kalemim taze, yeni bir şiir yazınca neyden (kamıştan) şeker aktı. Bu eser lezzet ehlinin zevkini coşturdu”.

Cevrî, şiirini övdüğü bu beyitte kalemin şeker kamışından yapılmasına işaret etmiştir. Kalemin mürekkebi şeker olarak tasavvur edilmiş, kalem yazdıkça kalemin ucundan haliyle mürekkep yerine şeker akmıştır. Şairin kaleminden çıkan bu şiir lezzet ehline yani şiirden anlayanlara adeta neyin nağmeleriyle verdiği keyif gibi zevk vermiştir.

Ney İcrasının Semâ’da Önemi

Semâ’da en önemli müzik aletlerinden biri hiç kuşkusuz neydir. Semâ’ ile ney adeta birbirini tamamlayan bir bütündür. Şairler de beyitlerinde semâ’da ney icrasının önemine daima dikkat çekmişlerdir.

Dem urup hû diyicek şevkile nâyâ ney-zen
Getirir çarha bu nüh kubbe-i gerdâni semâ’ (Sabuhî G 45/2)

“Neyzen neye dem vurup şevkle hû diyince bu dokuz feleği ve gökyüzünü semâ’ a getirecektir”.

Semâ’daki dönmeyle, dokuz feleğin ve gökyüzünün dönmesi arasında ilişki kurulmuş, gökyüzü ve feleğin dönmesi semâ’ olarak tasavvur edilmiştir. Bu semâ’a sebep olarak *neyin* nağmesi gösterilmiştir. Neyzen hû deyip, şevkle *neyini* üfleyince, semâ-zenler semâ’larına başlayacaktır. *Neyin* hisli nağmesi o kadar etkileyici, büyüleyicidir ki sadece semâ-zenleri değil felekleri de semâ’a getirecektir. Bu beyitten semâ’da *ney* icrasının ne denli önemli olduğu açıkça anlaşıl- maktadır.

Nây ile hem-dem olup söylese râz-ı dilden

Mevlevî gibi olur cümle-i eşyâ devvâr (Cevrî K 28/30)

“Ney ile arkadaş olup gönül sırrından bahsetse tüm eşya Mevlevî gibi dönüp durur”.

Bu beyitte Mevlevîlerin dönerek yaptığı semâ’ hatırlatılmış, tüm eşyaların dönmesi Mevlevîle- rin semâ’ı olarak tasavvur edilmiştir. *Neyin* sırlarla dolu nağmesinin duyulmasıyla tüm eşyanın Mevlevîler gibi döneceği yani semâ’ edeceği söylenerek, semâ’da *ney* icrasının önemi vurgulan- mıştır.

Devr itmede te’âkub ider bir birin felek

Degmiş meger ki gûş-ı sipihre nevâ-yı ney (Fasîh G 416/2)

“Sanki feleğin kulağına neyin sesi değmiş gibi felek bir birini takip ederek devreder”.

Hüsn-i talil sanatından yararlanan bu beyitte feleğin devretmesi güzel bir sebebe bağlanmıştır. Feleğin devretmesine, dönmesine sebep olarak feleğin kulağına *neyin* sesinin değmiş olması gösterilmiştir. *Neyin* sesi o denli etkilidir ki feleği bile devrettirmektedir. *Neyin*, semâ’ın vazge- çilmez çalgıların biri olması, feleğin devrinin semâ’ gibi düşünülmesine de sebep olmaktadır. Böyle olunca *neyin* sesini duyan felek de semâ’ına başlamıştır.

Ervâh-ı kudsiyân ider vecd ile semâ

Girmiş meger ki gûş-ı sipihre sadâ-yı ney (Sâhib G 327/5)

“Sanki neyin sesi feleğin kulağına girmiş gibi melekler vecd ile (aşırı heyecanla kendinden geçerek) semâ eder”.

Bu kez feleğin kulağına giren *ney* sesi, melekleri vecd ile semâ’ ettirmiştir. *Neyin* hisli sesi meleklerin ruhlarını bile aşırı heyecanlandırmış, onların kendilerinden geçip semâ’ yapmaya başlamasını sağlamıştır. *Neyin* nağmeleri ruhlar âlemine ulaşırsa Hakîm-i Senâî ve Feridüddin-i Attâr’ın ruhları bile raksa başlar:

İrse ger ‘âlem-i ervâha sadâ-yı nâyı

Raks ider rûh-ı Senâyî vü revân-ı ‘Attâr (Cevrî K 28/31)

“Eğer neyin sesi ruhlar âlemine ulaşırsa Senâyî ve Attâr’ın ruhları raks eder”.

Cevrî, Mevlânâ üzerinde de etkisi olan Hakîm-i Senâî ve Feridüddin-i Attâr’ın ruhlarının *neyin* nağmelerini duyduklarında vecde gelip raks edeceklerini, semâ’ yapacaklarını ifade etmiştir. *Neyin* nağmelerinin etkileyiciliğine dikkat çekilen bu beyitlerde *neyin* semâ’da en önemli çalgı- lardanbirolduğunavurguyapılmış, adeta semâ’a sebep olarak *neyin* tesirli sesi gösterilmiştir.

Neyin Dinleyenler Üzerindeki Etkisi

Şairler *neyin* dinleyenler üzerinde yarattığı etkileri de şiirlerinde söz konusu etmişlerdir. Neşâtî, aşağıdaki beyitte mecliste eğlenceye sebep olanın ne olduğunu sorgularken *neyi* de anmıştır. Eğlenceye, zevke sebep olanların arasında *neyin* anılması dinleyenlere zevk verdiğini göstermektedir:

Bezmi-î çemende zevke sebep ney mi cû midur

Hûnîn teranelerle gelû-yı sebû mıdur (Neşâtî G 23/1)

“Çimenlik meclisinde zevk ve sefaya sebep ney mi, ırmak mı (yoksa) kanlı teraneleriyle testinin boğazı mıdır?”.

Gönüller, kudüm ve neyin etkileyici sesiyle zevk, sefa kazanmıştır. Ancak bu zevk maddî değil ruhanî bir zevktir. Kudüm ve ney nağmelerindeki hisle, sırla dinleyicinin ruhunu adeta maddî unsurlardan temizlemiş, ruhu beslemiş ve ona keyif vermiştir:

Kudüm ü ney sadâsıyla safâlar kesb idüp diller

Yine bu bezm-i şâfide olındı zevk-i rûhânî (Birrî Med 6/32)

“Gönüller kudüm ve ney sesiyle zevkler kazanıp yine bu sevinç meclisinde ruhani zevk olundu”.

‘Adnî de neyin keyif veren nağmelerinin hep aklında olduğunu ifade etmiştir. Burada neyin nağmeleriyle dinleyenlerine unutulmayacak bir zevk verdiği anlaşılmaktadır:

Nây-ı safâ-yı mutrib-i ‘uşşâkun ‘Adniyâ

Zevk-i dem-i nevâları hâtırumdadur (‘Adnî G 111/5)

“Ey ‘Adnî! Âşıkların çalgıcılarının neyinin sesinin keyfi hep aklumdadır”.

Aşağıdaki beyitte neyin, âşıkların damağını tatlandırıldığı ifade edilmiştir. Ney ve şeker birlikte anılarak, neyin şeker kamışından yapılmış olması hatırlatılmıştır. Şeker kamışından yapılan ney nağmeleriyle adeta şeker gibi âşıkların damağını tatlandırmış, böylece keyiflerini arttırmıştır:

Erbâb-ı ‘ışkı hak bu ki şîrîn-mezâk ider

Takrîr-i sükkerîn-i halâvet-fezâ-yı ney (Fasîh G 416/5)

“Doğrusu bu ki neyin tatlılık arttıran şirin anlatışı âşıkların damağını tatlandırır”.

Şairler, neyin tesirli nağmelerinin dinleyenlerin gönlünü açtığını, ferahlattığını da ifade etmişlerdir. Aşağıdaki beyitte gönül bir gonca, neyin nağmesi de latif bir rüzgâr gibi tasavvur edilmiş ve neyin nağmesinin tıpkı latif bir rüzgâr gibi goncaya benzeyen gönlü açtığı söylenmiştir:

Eyler şüküfte gonca-i gül-zâr-ı hâtırı

Feyz-i nesîm-i zemzeme-i dil-küşâ-yı ney (Sâhib G 327/2)

“Neyin gönül açan nağmesinin latif rüzgârının feyzi gönül bahçesinin goncasını açar”.

Birrî, gönlün coşmasına sebep olarak nağmeler dolu olan neyi göstermiştir. Nasıl ki denizi coşturan hava ve rüzgârsa, gönlü coşturan da neydir:

Sebeb cûş-ı dile mutrib bu nây-ı pür-nevâdur hep

Hurûş-ı bahre mutlak bâ’is u bâdî hevâdur hep (Birrî G 31/1)

“Çalgıcı, gönlün coşmasına sebep hep bu ahenkli neydir. Denizin coşmasına sebep mutlaka rüzgâr ve havadır”.

Neyin sesi, ruhu kendisine bulaşan pas ve kirlerden temizler, madde dünyasından soyutlar ve insana Hakk’ı hissettirir. Hakk’ı hissedip sezen insan, madde dünyasından uzaklaşır ve Hakk’a yaklaşır. Bu yüzden de Fasîh neyin sesinin dünyaya meyletmeye engel olduğunu ifade etmiştir. Neyin nağmesi dünyaya meyletme şekerini acı yaptığı için neyi dikkatle dinleyenlerin bu acı şekere, geçici dünyaya meyletmeyeceği bildirilmiştir. İnsanlara çekici gelen bu geçici dünya bir şeker gibi tasavvur edilmiş, bu geçici dünya şekerinin aslında acı olduğunu ise neyin nağmeleriyle hatırlattığı ifade edilmiştir:

Telh ider sükker-i meyl-i ni’am-ı dünyâyı

Gûş-ı iz’ân ile dinle nagamât-ı nâyı (Fasîh Nazm 20/1)

“Neyin ezgilerini dikkatle dinle ki dünyaya meyletme şekerlerini acı eder”.

Bezm-i elest, yeryüzünde yaratılmadan evvel Allah’la ruhlar arasında meydana gelen, Hakk’ın *“Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?”* diye sorduğu, ruhların da *“Evet, öyledir”* şeklinde cevap verdikleri meclistir. Neyin nağmeleri elestin bu sırlarıyla doludur. Bu yüzden ney üflendiğinde dinleyene elest meclisinde Allah ile ruhlar arasında geçen ahdi hatırlatmıştır:

Tut zemzeme-i nâye Neşâtî gibi gûşun

Gör hâlet-i keyfiyet-i esrâr-ı elesti (Neşâtî G 128/5)

“Neşâtî gibi kulağını neyin ahenkli sesine tut, elest sırlarının keyfiyet halini gör”.

Neyin sırlarla dolu nağmeleri, mucizeler gösteren nefesi hâl ehline her perdesinden ayrı bir sır göstermektedir. Kâinatın sırları üflenmiş olan ney her nefeste sırları ifşa etmekte, gönül erbaplarına adeta ilahî sırları açıklamaktadır:

Her perdeden ‘ıyân ider erbâb-ı hâlete

Râz-ı nühüfdesin dem-i mu’ciz-nümâ-yı ney (Sâhib G 327/ 4)

“Neyin mucize gösteren nefesi keyfiyet (hal) erbaplarına (kişilerine) her perdeden gizli sırlarını gösterir”.

Aşağıdaki beyitte de neyin nağmelerinde vahdet sırlarının varlığından söz edilmiştir. Gönül, neyin sırlarına vakıf olmazsa vahdet sırlarını da anlayamaz. Çünkü neyin nağmelerinde vahdet sırları vardır. Neyin nağmeleri dinleyeni madde âleminden uzaklaştırıp, Hakk’a yaklaştırır ancak bu sırrı herkes anlayamaz. Bu sırrı sadece daha önce bu sırta aşına olmuş olanlar anlayabilir ve bu yolda onlar ilerleyebilirler:

Bilmez kemâhî nükte-i esrâr-ı vahdeti

Ol dil ki bir dem olmaya râz-âşinâ-yı ney (Sâhib G 327/ 3)

“O gönül bir kere neyin sırlarına aşına olmazsa vahdet sırlarının nüktesini olduğu gibi bilmezdi”.

Mezâkî, Hz. İsa’nın ölüleri diriltten nefesine telmih yapmış ve neyin sesini, Hz. İsa’nın nefesine teşbih edilmiş; neyin etkileyici sesinin Hz. İsa’nın canlar bağışlayan nefesi gibi ölüleri dirilttiğini bildirmiştir. Neyin üflenmesiyle birlikte neyin nağmeleri yüzlerce sırrı da ifşa etmiştir çünkü neyde Hz. Muhammed’in Hz. Ali’ye söylediğine inanılan ilahî sırlar mevcuttur. Neyin bu sırrı da ölü gönülleri diriltmiştir:

Ney degül gûyâ dem-i enfâs-ı Rûhu’llâhdur

Bir nefesde bildürür sad-râz-ı mübhem n’eydügin (Mezâkî G 324/2)

“Sanki ney değil Hz. İsa’nın canlar bağışlayan nefesidir. Bir nefeste yüzlerce saklı sırrın ne olduğunu bildirir”.

Maharetli neyzenin nefesi Hz. İsa’nın ölüleri diriltten nefesine teşbih edilmiştir. Neyzen neyine üfllediği nefesle adeta Hz. İsa gibi hayat bağışlamaktadır. Neyin ses çıkarabilmesi için neyzen neyini üfler ve ney üflenen nefes sayesinde sesler çıkarmaya başlar. Bu yönüyle neyin üflenen nefesle birlikte sesler çıkarması, neyzenin nefesiyle onu canlandırması olarak da düşünülebilir:

Dem-i nâyî-i kâmil çün dem-i ‘Îsî-i Meryemdür

Hayat-efzâyî-i enfâs-ı ehl-i nî-müsellemdür (Birrî G 94/1)

“Maharetli neyzenin nefesi Hz. İsa’nın nefesi gibidir. Henüz teslim olmamış nefeslere hayat bağışlayandır”.

Neyin nağmeleri ilahî sırları açıkladığı gibi Mevlânâ da Mesnevî’sinde sırları ifşa eder. Aşağıdaki beyitte buna dikkat çekilmiş, sadece Mevlânâ’nın şevkiyle ney dinlendiğinde neyin

değerinin anlaşılabilirliği ifade edilmiştir. *Neyin* sesinin canlar bağısladığı söylenerek *ney* adeta yüceltilmiştir:

Şevk-i Mevlânâ ile nâya hevâ-dâr olmayan

Bir dem-i cân-bahş ile enbâz bilmez n'eydügin (Mezâkî G 344/8)

“*Mevlâna'nın şevki ile neye istekli olmayan (onun) can bağıslayan nefes ile eş olduğunu bilmez*”.

Fasîh sözünü *neye* benzetmiştir, ancak bu *ney* sıradan bir *ney* değil, üzerine ab-ı hayat damlamış bir *neydir*. Şair sözünü *neyden* çıkan nağmeler gibi tasavvur etmiş, ab-ı hayat damlamış diyerek sözlerinin canlar bağısladığına dikkat çekmiştir. Âb-ı hayat sonsuz bir hayat bağısladığı gibi şairin de sözleri sonsuz hayat bağıslamaktadır, çünkü onun sözleri âb-ı hayat damlamış *neye* benzemektedir:

Çekîde-i ney-i âb-ı hayâtdur suhanüm

Revâc-bürde-i kand-i nebâtdur suhanüm (Fasîh G 280/1)

“*Sözüm, ab-ı hayat damlamış neydir. Sözüm, nöbet şekerinin değerini (bile) yok edendir*”.

Aşağıdaki beyitte *neyin* nağmeleri teselli veren bir arkadaş gibi tasavvur edilmiş, *neyin* nağmelerinin dinleyenlere adeta bir arkadaş gibi teselli verdiği ifade edilmiştir. *Neyin* nefesi, dinleyenlerin kulağına cihanın karga gibi olan sesinin girmesine engel olmuş ve kulakları kendi hoş sesiyle doldurmuştur:

Nagme-i zâgânesi girmez cihânun gûşuma

Gam-güsâr-ı hem-nefes her dem dem-i neydür bana (Sâhib G 6/4)

“*Cihanın karga gibi olan sesi kulağıma girmez. Bana her zaman teselli veren arkadaş neyinin nefesidir*”.

Nesîb Dede *neyin* sesine kulak tuttukça, *neyi* dinledikçe üstadın nefesine Hû çekeriz diyerek, hû sözcüğü ile yapılan “*hû çekmek*” deyimine yer vermiştir. Bu beyitten *neyin* tesirli sesini dinleyenlerin Allah'ın ismini zikrettikleri, Hû dedikleri anlaşılmaktadır:

Togrısı nâya kulak tutdukça

Demine Hû çekerüz üstâdun (Nesîb Dede Kıt'a 5/1)

“*Doğrusu neye (neyin sesine) kulak tuttukça üstadın nefesine Hû çekeriz*”.

Cevrî saray hanendeleri için kaleme aldığı kasidesinde Kavval Süleyman olarak bilinen neyzeni övmüş, Süleyman'ın can yakan nefesiyle *neye* üflediğinde *neyin* nağmelerinin, âşıkların gönlüne adeta ateş yağdırdığını ifade etmiştir. Böylece Süleyman'ın *neyinin* yakıcı nağmesini dinleyen âşıkların gönlünün ateş gibi yandığı ifade edilmiştir:

Dinlenüz nâyımı da kavvâl Süleymânun da

Nagme-i dil-keşini medh idelüm bir mikdâr (Cevrî K 28/35)

“*Kavval Süleyman'ın da neyini dinleyiniz. (Onun da) gönül çeken nağmelerini bir miktar övelim*”.

Germ olup üflese nâyı dem-i cân-sûzı ile

Dil-i uşşâka olur nagmeleri âteş-bâr (Cevrî K 28/34)

“*Hararetlenip can yakıcı nefesiyle neyi üflese nağmeleri âşıkların gönlüne ateş yağdırır*”.

Şairler *neyin* nağmelerinin rahatlattığını, zevk ve neşe verdiğini söylemenin yanı sıra, zaman zaman da hisli nağmeleriyle ağlattığını ifade etmişlerdir.

Yâd-ı leb-i dildârile meyhâne-i gamdan

Giryân olalum mest gibi nây çalındı (‘Adnî G 275/4)

“*Ney çalındı gam meyhanesinde sevgilinin dudağının yâdıyla sarhoş gibi ağlayalım*”.

Beyitte, dert meclisinde *neyin İnsan-ı kâmilin* sesinin âşığa sevgilinin dudağını hatırlattığı ve onu sarhoş gibi ağlattığı görülmektedir. *İnsan-ı kâmilin* temsili olan *ney*, kendisine ilahî nefesin üflenmesiyle canlanır ve ses çıkarmaya başlar. *Neyin* üflenebilmesi için dudakla teması gerekmektedir ki işte bu yüzden *neyin* tesirli sesi, âşığa sevgilinin şarap gibi olan dudağını hatırlatmıştır ve âşık adeta ağlayan bir sarhoşa dönmüştür. Buradan da *neyin* tesirli sesinin dinleyeni ağlattığı sonucuna ulaşılabilir.

Sonuç

Taradığımız divânlarda *ney/nây* 180 kez tekrar edilmiştir. Şairler *neyi* şekli, çeşitleri, nağmeleri, dinleyenler üzerindeki etkisi, hikâyesi, sembolleri ve çağrışımları ile çeşitli sanatlar ve çeşitli hayaller içerisinde kullanmışlardır. Mevlânâ'nın Mesnevî'sine *neyin* kamışlıktan koparıma hikâyesiyle başlaması ve ilk on sekiz beyiti ona ayırması Mevlevî şairlerin *neye* önem vermesinde etkili olmuş ve *neyin* bu hikâyesine şiirlerinde yer vermişlerdir. *Ney*, Mevlânâ ile Mevlânâ nefesiyle birlikte anılmış, adeta Mevlânâ ile özdeşleştirilmiştir. *Neyin* gövdesindeki delikleri, boğumları, zayıflığı, kuruluşu şairler tarafından daima benzetme unsuru olarak kullanılmış ve bu deliklerin açılmasına çeşitli sebepler gösterilmiştir. Sinesinde delikler olan *neyin* çıkardığı hisli sesler genellikle feryat, inleme ve âh olarak tasavvur edilmiş, *ney* kişileştirilmiştir. *Neyin* nağmeleri güzel sesiyle sevgili için feryatlar eden bülbüle teşbih edilmiştir. *Ney*, içinde barındırdığı sırlardan ötürü bazen bir mahzen gibi bazen de sırları ifşa etmesi, duygu ve düşünceleri aktarmasıyla bir kalem gibi düşünülmüştür. *Neyin* nağmelerinin dinleyiciler üzerindeki etkisine ağlatmasına, inletmesine, sırları göstermesine, coşturmasına, rahatlatmasına genişçe yer verilmiştir. Semâ'da *ney* icrasının önemine, *neyin* ve semâ'nın gönülleri temizleyerek Allah'a yaklaştırdığına da beyitlerde yine sıkça rastlamaktayız. Kısaca Mevlevîlikle bütünleşen, Mevlevîliğin sembolü haline gelmiş olan *ney* her yönüyle şairlerin hayal dünyalarında ve şiirlerinde çok geniş bir yer bulmuştur. Şairler şiirlerinde *neyi* kutsal görmüş ve yüceltmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Ayan, H. (1981). *Cevrî Divanı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Büyüktosunoğlu, M. (1991). *Sahib Dede Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Can, H. (1966). "Dini Türk Musikisi Lûgati". *Musiki Mecmuası*, Yıl: 18/220, 119-121.
- Çetinkaya, B. A. (2011). "Mevlânâ'nın Nefesinden Çıkan Büyülü Ney Sesi". *Ihlamur- Mevlâna Özel Sayısı Nev-niyâz*, 426-432. Konya.
- Çıpan, M. (2003). *Fasih Divanı İnceleme-Tenkitli Metin*. İstanbul: MEB.
- Derman, M. U. (2001). "Kalem". *DİA*, 24, 245-257. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erguner, S. (2002). *Ney "Metod"*. Erguner Müzik.
- Erkul, R. (1992). *Birri Mehmed Dede (Magnisalı): Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gölpınarlı, A. (1990). *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi I-II Cilt*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Göre, Z. (2004). *'Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri*. Basılmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Güleç, İ. (2008). "Hallâc'ın Bilinmeyen Bir Menkıbesi mi, Yahut Tarak-nâme mi?". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 109-122. İstanbul.
- Gültaş, A. (1981). "Divan Şiirinden Türk Musikisi Sazları". *Sanat ve Kültürde Kök- Aylık Fikir ve Musikî Dergisi*, 1/7, 28-29.
- Hidayetoğlu, A. S. (1996). *Nesib Dede Hayatı, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- İpekten, H. (1974). *İsmetî Divânı*. Erzurum.
- Kaplan, M. (1996). *Neşâti Divanı*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Mermer, A. (1991). *Mezâkî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sami, Ş. (2007). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sarı, M. (1992). *Sabuhi Şeyh Ahmed Dede Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanı'nın Tenkitli Metni*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uygun, M. N. (2007). "Ney". *DİA*, 33, 68-69. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yöndemli, F. (2007). *Mevlevilikte Semâ ve Mûsikî*. İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları.
- Zavotçu, G. (2009). "Neyin Öyküsü ve Divân Şiirinde İşleniş". *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, 39, 719-751.